

**Arthur Rich szociáletikai kritériológiája
és a XX. század második felének
magyar református
szociáletikai felismerései**

A mögöttünk levő évtizedek református teológiai munkásságának kritikai feldolgozása a mai nemzedék számára elvégzendő feladat. Ahhoz, hogy ez ne a „bünbakkeresés” mechanizmusa legyen,¹ hanem katarzist adó szolgálat, valóban teológiai munkát kell végezni. Teológiát csak teológiai kritériumokkal lehet mérni. Fontos teológiai aspektusra mutat rá Török István Barth nyomán, amikor egyfajta krisztológiai herezist lát megjelenni az ősi hitvallást – Jézus Krisztus Úr – kiegészítéssel ellátó teológiai vonalvezetésben. Ez a kiegészítés, amelyik egyre nagyobb helyet követelt magának, míg végül mindent meghatározó tényező lett, így hangzott: ...ezért igent mondunk a szocializmusra.² Bogárdi Szabó István disszertációjában³ az egyházvezetés és a teológiai munka összefüggését (összemosódását) vizsgálja, rendkívül fejlett és éles kritikai érzéssel boncolva az ekleziológiai herézist. Úgy vélem, hogy a bemutatott és elemzett szociáletikai kritériológia alkalmas arra, hogy vele tegyük mérlegre az elmúlt évtizedekben követett teológiai módszer néhány sarkalatos pontját.

Mivel az ideologikus-totalitáriánus államszerkezet sajátossága volt a valóság iránti érzék szinte totális hiánya,⁴ ezért nem tartom haszontalannak ebben az összefüggésben az egyházkép és a teológiai munka realitásának jellegzetes vonásait felmutatni.

Az egyházkép változásának felvázolásánál abból kell kiindulnunk, hogy a vizsgált korszakban a népegyházi keret alapjaiban megrendült, széttöredezett, teljesen azonban soha nem szűnt meg, sőt a mai helyzetben egyes jelek arra mutatnak, hogy felemás formában bizonyos elemei tovább élnek, illetve újjáélednek.

¹ Török István írja 1989-ben: „Bereczky Albert és Révész Imre életművének minden időkre maradandó része a bűnbánat hangsúlyozása. Későbbi igehirdetésünkben elhalkult a bűnbánat szava... Valóban kísért a bűnbánat másokra hárító alakja, személyeskedő formája, amelyik elakad a bünbakkeresésnél. Csak a tegnapiak bűnét akarjuk megvallani.” Török: *Továbblépésünk közös gondja. = Határkérdések szolgálatunkban.* 173.

² Török István: *A megújulás teológiai feltétele.* Confessio 1990/1. 122–124.

³ Bogárdi Szabó István: *Egyházvezetés és teológia...*

⁴ „Man sprach zwar über positivistischen Rationalismus in der sozialistischen Gesellschaft, aber im Grunde genommen wurden die Rationalität und Realität den Götzen der Ideologie geopfert. Die Ideologien des 19. und 20. Jahrhunderts und insbesondere der Marxismus-Leninismus haben immer behauptet, dass sie den bürgerlichen Rationalismus (eigentlich ein Irrationalismus) durch einen »höherwertigen Rationalismus« ersetzen müssen. Sie waren fest davon überzeugt, dass sie die Regelmäßigkeiten der Geschichte mit Hilfe der wissenschaftlichen Analyse genau aufdecken könnten und auf Grund dieser Kenntnisse eine durch und durch rationale Gesellschaft aufgebaut werden könne. Dieser übertriebene Aufklärungsglaube hat zur Folge gehabt, dass es zu einer totalen Verfinsterung kam. Diese totale »hyperrationale« Haltung hat sich als »irrer Irrationalismus« erwiesen. Man könnte auch etwa so formulieren: Wir hatten zuviel und zugleich zuwenig von der Aufklärung erfahren. Das Zuviel bedeutete einen Rückfall in absolutistische Tendenzen und manchmal mittelalterliche Methoden. Das »Zuwenig« heisst für mich, dass es zu einer echten Begegnung und ehrlichen Auseinandersetzung mit all den Fragen, die die Aufklärung für das Christentum bedeutet, in Ungarn noch nicht gekommen ist.” Bölcskei: *Aufklärung und Säkularisation für die Kirchen in Ungarn. = Kirchen im Kontext unterschiedlicher Kulturen.* Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, 1991. S. 385–392.

A folyamat legfontosabb állomásai, illetve a változásokat előidéző tényezők:

1. A Református Egyház felelős vezetői már a háború befejezése előtt világosan felismerik, hogy a küszöbön álló változások gyökeresen új helyzetet teremtenek az egyház számára. Révész Imre 1944. december 1-jén kiadott utasításában óva inti a tanárokat, hogy bárki is „...a mai helyzetet ... valami epizódyszerű közjátéknak tüntesse fel, amelynek elmúltával lényegileg éppúgy a megelőző társadalmi és politikai rend, az eddigi közszellem fog visszatérni, mint ahogyan 1919 augusztusától kezdve történt...” Az intő szó sokaknál süket fülekre talált. Egészen 1956-ig mind az állami egyházpolitika, mind az egyházi közvélemény döntő többsége – természetesen homlokegyenest ellenkező nézőpontból – átmeneti szükséges rossznak tartotta a kényszerű együttélést. Vallásszociológiailag nézve ezen az állásponton az 1948-as Egyezmény semmit nem változott.

2. A bibliai alapon történt reális helyzetfelmérésből a háború után legitim módon – azaz Isten Igéje szerint – nem következhetett más, mint bűnvallás és bűnbánattartás. A Zsinati Tanács 1946. évi bűnvalló nyilatkozata máig csorbitatlan aktualitással tesz bizonyosságot arról, hogy az egyház „*prófétai tisztét hűségesen nem teljesítette. Nem vigyázott eléggé az igehirdetés tisztaságára; az egyházi előljárók között nem tartott kellő fegyelmet; a szeretetben meglustult; a hatalmasokkal megalkudott s világi rendelkezéseknek helyet adott az egyházban*”. Az egyéni felelősség hangja sem hiányzik ebből a bűnvallásból: „...*minden gyülekezeti tag nevében megvalljuk, hogy nem voltunk az Igének sem figyelmes hallgatói, sem hűséges megtartói. [...] Világosságunk nem fénylett, sónk megízetlenült s életünk nem adott dicsőséget a mennyei Atyának.*”⁵

A bűnbánat motívuma a továbbiakban is megmarad, tartalma azonban beszűkül. Egyfelől a pietista teológiai hagyományokat követve a bűnbánat értelme az egyéni életben az erkölcsi integritás hiányára történő koncentráció, ami a történelem dimenziójának és a strukturális gonoszság tényének jelenbeli ignorálásához vezet. Csak abban az értelemben szólal meg, ha az elmúlt korszak társadalmi bűneinek ostromozásáról, illetve az egyháznak a szociális kérdésben való csődöt mondásáról van szó. Másfelől a bűnbánat alkalmas jelszóvá válik mindenkor, amikor az egyház csak a legenyhébb formában is kritikát kívánna gyakorolni a társadalom, a politikai élet torz, Isten- és emberellenes cselekedetei miatt. A bűnbánat említése ekkor arra jó, hogy arra emlékeztesse az egyházat, hogy elveszítette a beleszólás és a kritika jogát, mert a múltban profétai tisztét nem gyakorolta következetesen. Ezt a bűnbánatot már nem követheti az Isten irgalmába és az Úr Jézus Krisztus közbenjárásába vetett bizalom s az a reménység, hogy megújulás és élet támad az igaz bűnbánat nyomán. A bűnbánat következménye a fentebbi értelmezés alapján nem lehetett más, mint a kritika elnémulása, a lojalitás legfőbb erénnyé tétele, s az új társadalmi rendnek a jóval, már-már a legfőbb jóval való azonosítása, kötelességszerűen megújítandó hűségnyilatkozatok s alkalmazkodáskényszerből fogant önkéntes visszavonulások az élet és a társadalom nyilvánossága elől a templom falai közé, ahonnan kilépni csak hívásra szabad és lehet. A beszűkített és instrumentalizált bűnbánat-fogalom így vált az egyházkép torzulásának egyik fontos okozójává.

Az önkritika – a bűnbánat formájában – a nagy történelmi fordulópontok alkalmával jelenik meg látványosan, majd ezek után teljes mértékben eltűnik. A bűnbánat mindig a már lezárt útra vonatkozik, s a jelenre nézve nincs létjogosultsága.⁶ Egy jó út van, amelyen járunk. Ez pedig nem más, mint a relativum abszolutizálása. Aki ez ellen emel szót, az felforgató. Az 1967-es Zsinati Tanács példa értékű utalása ebben a tekintetben az a részlet, amelyik a Zsinati Tanács 1946-os megnyilatkozásait értékeli: „*A református egyház Zsinati Ta-*

⁵ Tájékoztató... 4–6.

⁶ Ezzel a szemlélettel rokon az a kegyességi gyakorlat, amikor bizonyágtétel címén pl. egy 70–80 éves keresztény ember a gyülekezet nyilvánossága előtt megvallja a 16 éves korában elkövetett bűneit.

nácsának évenként tartott ülésein rendre megszólalt a bűnbánat hangja. Ezekre a megnyilatkozásokra hivatkozott a Zsinati Tanács ünnepélyes nyilatkozata, amely döntő fordulatot jelentett az egyház és a kialakuló társadalmi rend viszonyában. Hamarosan kiderült azonban, hogy a bűnbánat hangoztatása hamis szándékokat is takarhat. Az elvileg kötelező bűnbánat elvi elismerése nem sokat ér. Az igazi bűnbánat ismérve: másképpen csinálni. [...] Az út, amelyen az egyház – belső tuskodás után – elindult: a bűnbánat, az engedelmesség és a megújulás útja, nem volt zökkenőmentes. Megjelentek olyan kísértések, melyekkel küzdeni kellett és szüntelenül küzdeni kell. Alig ocsúdott fel az egyház kábultságából, máris megjelent az egyházi fölény kísértése. Ez a szemléletmód és magatartás mindent jobban akart tudni és minden vonatkozásban ki akarta oktatni az új társadalmat, ahelyett hogy demokratikus történelmi hagyományaihoz híven segítette volna. Joggal merült fel a kérdés: melyik az egyház igazi hangja: a bűnbánó nyilatkozatoké vagy a fölényes kitanításoké? Csak sajnálni lehet, hogy a Zsinati Tanács 1946. május 9-én kiadott bűnbánó nyilatkozatát is kísérte egy másik nyilatkozat, amely »általános romlásról« beszélt. Az egyháznak ezekkel a kísértésekkel szembe kellett néznie. Ez a hang és ez a lelkiület nem tűnt el nyomtalanul. Ennek a ténynek szomorú következményeit 1956-ban, az egyházi lázadás eseményeiben szenvedtük át.⁷ Az a bizonyos „másik nyilatkozat”, amire utalás történik, Enyedi Andor püspök előterjesztésére került a Zsinati Tanács elé, s a következőképpen hangzik:

„Zsinati Tanácsunk aggodalommal és fájdalommal látja, hogy az istenfélelem meglazulásával a közerkölcs is nagyon megromlott. Az emberek kívánják a másét. És ha megkívánják, el is veszik. Úgy veszik el és úgy birtokolják a másét, mintha az az övék volna. Kezdünk olyan állapotba jutni, amelyben mindenki bizonytalanságban van önmaga felől és afelől, amije van. S amint nem szent az emberek előtt a más vagyona: éppen úgy nem szent a kimondott és adott szó: nem szent a másik ember becsülete vagy szemérme sem. Hazug, rágalmozó, szitkos és szennyes szavak röpködnek szájról szájra olyan ajkáról, amelyeket Isten áldásra, dicséretmondásra, az igazság szólására és építésére teremtett. Botránkoztató szavakat botrányos cselekedetek követnek. Irigység és gyűlölet mérgét leheli az emberi szív, amelyből szeretetnek és jóakaratnak kellene kiáradnia. Mindenáron való mulatozás, léha örömkertetés vágya foglalja el ifjainkat akkor, amikor a reánk szakadt válság mindannyiunktól a komoly magunkba szállást, minden erőnk és képességünk munkába állítását, a megnövekedett és megnehezedett életfeladatokhoz való felkészülést kívánja meg. Bomladozik a család: szakadoznak a hűségnek, megértésnek, összetartásnak azok a lelki kötelékei, amik házastársakat, szülőket és gyermekeket, embereket és magyarokat egybefűzhetnének. Úgy látszik, hogy »ez a nép nem tért meg az őt verő Istenhez és a seregek Urát nem keresték« (Ézsaiás 9,13). Nem gondolják meg sokan, hogy a bűnben csak megrothadni és tönkremenni lehet, hogy »az igazság felmagasztalja a nemzetet: a bűn pedig gyalázatára van a népeknek« (Péld 14,34). Nehogy bűneinkkel az élő és igazságos Istennek újabb és még súlyosabb ítéletét idézzük magunkra, mint amilyen alatt most szenvedünk: a zsinati tanács felhív minden jóérzésű embert az erkölcsi romlás megállítására, egyúttal felajánlja az egyház szolgálatát a Krisztus vérében való megtisztulásra. Különösen inti egyházunk tagjait, hogy az általános romlásban [kiemelés tőlem] legyenek a föld savai és a világ világosságai. Ne győztesse meg a gonosztól, hanem a kegyelem és a hit erőivel győzzék le magukban a gonoszt, hogy így másokat is a gonosz feletti győzelemre segíthessenek és munkálják a mindeneket megmontani akaró Sátán hatalmából való kiszabadulást, jobb és szebb jövőnk alapjainak lerakását.⁸

⁷ Örökségünk és feladatunk: a reformáció. Bp. 1967. A Magyarországi Református Egyház 1964. április 1. napján megnyílt Zsinatának irományai 12. szám, 31–32.

⁸ Tájékoztató az egyházkerületi elnökségek 1946. május hó 6., 7. és 8. napjain tartott megbeszéléséről. = A magyarországi református egyház 1939. március 1-én megnyílt zsinatának irományai. 1947. 9–10.

Ugyanezen az ülésen fogadnak el egy olyan nyilatkozatot is, amelyiknek a stílusa és módszere egyszerre érvényesíti a kritikai distancia és a relatív elfogadás kritériumait:

„A konvent lelkészelnöke tájékoztatta a jelenlevőket az általános politikai helyzetről. E célból megelőzően beható megbeszélést folytatott a miniszterelnökkel és a protestáns államtitkárral. A tájékoztatás után meginduló beszélgetésben részt vett Bereczky Albert is. A konferencia számba vette a jelenlegi helyzetet, annak biztató és aggasztó vonásait. Megállapította, hogy az aggasztó vagy elítélendő mozzanatok miatt nem szabad elfeledkezni az eredményről, de az eredmények hangoztatása mellett nem szabad elhallgatni a jogos kritikát sem. A konferencia hangsúlyozza, hogy Isten iránti hálával fogadja a háború megszűnését, a végzetes nyilas uralom alól való felszabadulásunkat, a demokrácia tiszta és szabad levegőjének lehetőségét s a nagy alkalmat arra, hogy megszabaduljunk sirunkat ázó nemzeti bűneinktől. De aggodalommal látja a gazdasági helyzet riasztó voltát, egy új, a réginél rosszabb bürokrácia elhatalmasodását, a panama és a korrupció megszaporodását, a gyűlölködés szellemének folytatólagos jelentkezéseit, a megtorlás kegyetlenségét és a mesterséges tömegszennvedélyeknek az igazságszolgáltatásban és az igazgatásban való érvényesülését. Nincs módjában az egyház vezetőségének, hogy ezekről a kérdésekről akár a sajtóban, akár a nemzetgyűlésen vagy törvényhatóságon véleményét kifejtse. Nincs más út számára, mint az, hogy előterjesztéssel él az államkormányhoz s az egyes időszaki kérdésekben elvi álláspontját kifejezi. Ezt teszi az összeomlás óta és tette a következő kérdésekben: rendőrségi túlkapások, közéleti korrupció, kegyelmezési jog gyakorlása, az erőszakos népcsere, új antiszemitizmus, hadifoglyok hazaszállítása, külföldi testvér egyházakkal való kapcsolatok helyreállítása, a földreform során elkövetett túlkapások és törvénytelenések orvoslása, házassági jogszabályok módosítása stb. [...] 5. Végigtárgyaltuk az iskolázás kérdéseit is. [...] Természetes dolog, hogy ez a felfogás nem ejti el az államsegély gondolatát mindaddig, amíg az államsegélyre számítani egyáltalában lehet. Ma az állammal szemben egészen más az igényünk, mint régen. Régen erkölcsi okok alapján vagy a méltányosság és a viszonyosság elve alapján kértük az államsegélyt, most követeljük kisajátított földbirtokaink, tönkrement tőkeink, lerombolt épületeink kárpótlását. A magyar állam igen helyesen elismerte e kártalanítás kötelezettségét a hazatért deportáltakkal szemben. Ez a kártalanítási igénye minden kulturális és jótékonyági intézménynek is megvan azzal az államkormányval szemben, amely gazdasági politikánkat szigorú szankciókkal irányítja s az ország újjáépítésére vállalkozott.”⁹

3. A relacionalitás kritériumának elhanyagolását jelzi az a tény, ahogyan az egymástól eltérő teológiai-kegyességi irányzatok uniformizálása bekövetkezik. Az egyházkép alakulásának fontos eleme volt az ébredési hullám hatása a református egyházon belül. Az egyházi élet megjelenési formái közül az egyesületek feloszlásával és beolvasztásával eltűnt a kis közösségek iránti igényt szolgáló forma, illetve hivatalosan nem kívánatosnak nyilvánított. Ennek az elemnek az egyházba való integrálása helyett annak elfojtása következett be, egészségtelenné és csonkává téve mindkét részt az egyházon belül. A háttérbe és illegálitásba szorított ébredési mozgalom és a hivatalos egyház között nem alakult ki egészséges párbeszéd. Ez egyébként általánosságban is eluralkodott az egyházkormányzati stílusban. Az „utasítás-jelentés-ellenőrzés” mechanizmusa fokozatosan lehetetlenné tette a bizalom légkörét, s azt bizalmi emberekkel helyettesítette. Ennek az állapotnak logikus következménye volt a társadalmi krízishelyzetekben elemi erővel megnyilvánuló bizalmi válság (1956, 1989). Miután hiányzott az eltérő vélemények, eltérő kegyességi típusok egymással való egyenrangú kapcsolattartása, a vélemények megcsontosodtak, véglegessé váltak, s mint ilyenek törtek felszínre s öltöttek alakot abban a pillanatban, amint a kegyúri jogokat gyakorló állami apparátus megszűnt a belső egyházi status quo biztosítóként lenni.

⁹ Uo. 26–27, 29.

4. Az egyházkép változásában természetesen nagyon nagy szerepet játszott az a társadalmi változás, amelynek következtében a Református Egyház társadalmi bázisának számító paraszti életforma szétzúzatott. A valóságérzék nagyfokú hiányára és teológiai reflektátlanságra utalnak azok a megnyilatkozások, amelyek egyértelmű vívmánynak állítják be a mezőgazdaság szocialista átszervezését, nem törődve azzal, hogy a gazdaság működésének elemi szabályait figyelmen kívül hagyó új gazdasági forma sem rentabilis nem lehet, sem nem felel meg az emberléptékűség kritériumának. A városiasodás ellentmondásos folyamata egykor önálló gyülekezeteket tett életképtelenné, a szekularizált környezet kihívásaira az egyház nem tudott megfelelően reagálni. A társadalmi bázis elvesztésének vészterhes következménye a laikus elem egyházi marginalizálódása, majd az újabban jelentkező „klerikusellenesség”. A kritikus laikus elem eltűnése az egyházból nagymértékben járult hozzá az egyházi élet területén sok helyen jelentkező pongyolaságok, lazaságok s a kontraszerekció következményeinek néma eltűréséhez.

5. Mai helyzetünket furcsa ellentmondásosság jellemzi. Egyfelől a társadalom az 1989-ben bekövetkezett változások után szinte messianisztikus reménységgel tekintett az egyházra s várt tőle egyedül üdvözítő megoldásokat. Egyértelműen megnőtt az egyház nyilvánosságkaraktere. A felkínált feladatokat az egyház csak népegyházi keretben tudja elvégezni. Ez olyan visszatérés lenne, amely nem számol a teljes mai és holnapi realitással. Igaz, hogy az egyház nem e földi realitásból él, de még kevésbé élhet a múlt intézményrendszerének felélesztéséből. Belső tisztázódás nélkül nem lehet hitelesen hozzákezdeni az új vagy újra felkínált feladatok végzéséhez.

6. A belső tisztázódás igénye számunkra azt jelenti, hogy megfogalmazzuk azokat az alapvető kérdéseket, s megkíséreljük az azokra való válaszolást is, amelyek a teológia és az egyház kapcsolatára, a teológia legitim művelésére, a sajátos magyar református teológiai profil megtalálására vonatkoznak. Ezek között az első annak újrafelfedezése és gyakorlatba való átültetése, hogy a teológiának az egyházban elfoglalt helyét mindig az a dialektikus feszültség határozza meg, amely a hit kritikai reflexiója, a hit megélésének kegyességi formái és az egyház élettevékenységeinek zavartalan funkcionálását segítő egyházkormányzat között fennáll. Ahol ez a feszültség feloldódik, az élő organizmus egysége helyett az „egyhangúság” válik a legfőbb és követendő erővé. Akár az egyházkormányzat, akár valamilyen kegyességi irányzat részéről következik is be a teológia „instrumentalizálása”, az egyház egésze sínyle meg. Az egyházkép torzulása és a teológia torzulása szükségszerűen együtt jár, lényegükön fogva összetartozó valóságok.

Újra meg újra találkozunk azzal a fordulattal (mind a hivatalos egyházi, mind a szolgálat teológiáját értékelő hivatalos marxista állásfoglalásokban), hogy a magyar református teológia szociáletikai felismerései nem teoretikus megfontolásokból, hanem az „egyszerű engedelmisségből”¹⁰ születtek. Ez a mondat azonban a gyakorlatban azt jelenti, hogy a szociáletikai lépésekhez szükséges teológiai-elméleti munka, a valóságlátás, a gyakorlattal való konfrontálódás szinte teljes mértékben elmaradt. Deklaratív módon szólalnak meg azok a bizonygatások, hogy a gyakorlati döntések mögött bibliai felismerések s magyar református teológiai hagyományok vannak, ezek azonban nem meggyőzőek. Túlzottan leegyszerűsödik és lerövidül az út a bibliai felismerés és a gyakorlati következmény között, az „argumentum” pedig mégiscsak annak hangoztatása, hogy „az idő, a történelem bennünket igazolt”. Az következett be, amit Rich a tényleges és áladottságok közti különbségtétel kapcsán ír. Azokat a struktúrákat nevezi áladottságoknak, amelyek mögött a kritikai vizsgálódás ki tudja mutatni, hogy egyéni vagy csoportérdekek érvényesítése következtében alakultak ki s megváltoztathatatlanságuk hangsúlyozása csak ezeknek az állapotoknak a szentesí-

¹⁰ „Omnis recta cognitio ab oboedientia nascitur.” Ez a kálvini mondat olyan legitimációs alapként fungált, amelyre már szinte gondolkodás nélkül lehetett hivatkozni.

tésére, igazolására szolgál. Az „egyszerű engedelmesség” így olyan dolgokba való beletörődést is okozott, amelyek sem a „tárgyszerűség”, sem az „emberléptékűség” kritériumának nem feleltek meg. Így ez a mondat a teológiai beszűkülés kifejeződése és indirekt megvallása. Nem a „később születettek kegyelmi ajándékával való könnyelmű visszaélés” íratja ezeket a sorokat, inkább az a figyelmeztetés, ami a mának is szól. A politika, a gazdasági struktúrák képviselői ma is hajlanak arra, hogy „áladottságokra” hivatkozzanak. Áladottságra való hivatkozás pl., hogy egy céget, amelyik a legkülönbözőbb politikai árnyalatú lapokat vásárolja fel, egyetlen szempont vezérel: a nyereség. Mert ennek – az önmagában jogos – szempontnak az abszolutizálása lehetetlenné teszi más szempontok érvényesülését. Arra hivatkozni, hogy „mi is tudtuk, hogy mit kellett volna, s tettük, amit lehetett”, nem elég meggyőző, mert a késői olvasónak az az érzése, hogy ez volt a létező világok legjobbika. Ennek teológiai igazolása nem volt szükségszerű.

A teológiai munka lényegében alárendelődött a „túlélési stratégiára” berendezkedő egyházkormányzásnak.

Ez pedig a teológia számára fatális következményekkel járó dolog, mert „egy tisztességes teológiát éppen az különböztet meg az egyházkormányzattól, hogy nem hajlandó kompromisszumokra”.¹¹ A „túlélési stratégia” nem alkalmas arra, hogy a valóságnak megfelelő útmutatást tudjon adni. A „túlélés” ugyanis jellegzetesen apokaliptikus fogalom, amelyik csak arra tekint, hogy átsegítse az egyént vagy a közösséget a küszöbön álló nagy katasztrófán.

Jellegzetes megfogalmazása annak a cinizmusnak és nemtörődömségnek, amellyel a tényleges teológiai munka értékét mérte az elmúlt korszak, egyik egyházi funkcionáriusának – természetesen nem írásban rögzített – szállóigévé vált megfogalmazása a teológiai tanulmányi munka szempontjából: Két dologra kell ügyelni: 1. Ne legyen benne, hogy nincs Isten. 2. Ne legyen benne, hogy „éljen Horthy Miklós”. Ez magyarul azt jelenti, hogy adjunk a látszatra, ne keltsünk feltűnést, ne botránkoztassuk meg „református népünket”, másfelől: a rendszer szent és sérthetetlen, azt érinteni kritikusan nem lehet (változtathatatlan, azaz abszolút jelleget ölt), legfeljebb legitimizálni lehet és kell. „Csőlátásossá” válik a teológia, ha erről elfeledkezik. Lehet, hogy van, amikor puskacső mered rá, de egy idő után már akkor is látja, ha a puskacső rég eltűnt.

7. Az instrumentalizált teológia mindig szelektív teológia. Az egyházkormányzat által instrumentalizált teológia analízisre váró jelensége a szelektív Barth-interpretáció, s annak hatása el egészen egyfajta doketista kijelentés- és ígahirdetés-felfogásig,¹² amely egyrészt lehetővé tette, hogy teológiai alapon ne foglalkozzunk az emberi élet, kultúra, tudomány számos új jelenségével (mivel ez az ideológia részéről tiltott zónává vált az egyház számára),¹³ másrészt véleményem szerint hozzájárult az ígahirdetés felületessé és színvonal-

¹¹ Eberhard Jüngel: *Der königliche Mensch.* = *Barth-Studien.* 233.

¹² Barth teológiáját nem igen szerencsés „dialektikus” teológiának nevezni, mert a dialektikához az is hozzátartozna, hogy képes legyen közvetíteni. Sokkal inkább a „krízis” vagy a „diasztázis” teológiája elnevezés illik rá, mert erre a közvetítésre nem képes (W.D. Marsch). A szelektív Barth-interpretáció szociális vonatkozása azt jelenti, hogy sem a transzcendentális-eszkatológiai megközelítés kritikai potenciálját nem használták, sem a krisztológiai megközelítés analógiás társadalomértelmezésének konzekvenciáit nem vonták le. A Barth felfogása és a szelektív interpretáció közötti pregnáns különbség, hogy predikatívumból szubsztancia lett: a politikai teológia helyett teológiai politika született, ami ellen maga Barth mindig vehemensen tiltakozott. Vö.: KD I, 1. 75. f.

¹³ A teljesebb igazság kedvéért arról sem szabad elfeledkezni, hogy ez nemcsak az egyház esetében volt így, hanem az egyházon kívül lévő szekuláris tudományok számára is tiltott zónák voltak ezek. Innen magyarázható az a szociológiai konjunktúra, amelyet néhány éve átéltünk Magyarországon. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a tények ismerete, feltárása, a szituáció analízise önmagában még nem megoldás, csupán szükséges előfeltétel.

talanná válásához. A szelektív exegézisre, a hangsúlyeltolódásokkal aktualizált bibliamagyarázatokra bőven lehet sorolni a példákat.

8. Az instrumentalizált és szelektív teológia mindig beszűkülő és beszűkítő teológia. Lehetséges, hogy néhány teológiai divathóborttól megmenekültünk az elmúlt 50 esztendő során, de gondoljuk csak meg, nem az lett-e ennek a védettségnak az ára, hogy nem is szembeestünk a valóban fontos nagy kérdésekkel és teológiai problémákkal. Ha csupán címszavakban végigtekintjük az elmúlt fél évszázad európai teológiatörténetét, látjuk, hogy ki nem kerülhető kérdésekre maradtunk részben vagy egészen adósok a válasszal (mitológiátlanítás – 40-es évek; valláskritika – 50-es évek; szekularizáció – 60-as évek; az ún. posztkrisztianus korszak – 70-es évek; az új vallásosság – 80-as évek).

A beszűkülés érvényesült a teológusképzés struktúrájában is. Nem kétlem, hogy lehetett ebben jó adag „túlélési stratégia” is, változatlanul fenntartani azonban végzetes félreértés lenne. A beszűkülés további formája a többi tudománnyal való kapcsolat elvesztése. A jelenleg tartó, a teológiát-teológust kuriózunak tekintő konjunktúrakorszak elmúlásával derül majd ki, hogyan alakulhat ki az integráló-interdiszciplináris új paradigma ezen a téren.

A beszűkülésnek vannak személyi vonatkozásai is. A többi felekezethez hasonlóan nálunk is jószerével felmorzsolódott egy „nagy” teológus generáció, egyházpolitikai érdekek áldozataivá váltak közülük többen, katedrától és publikációs lehetőségtől fosztattak meg. Az utánpótlás kérdése sürgető, nagy erőfeszítést igénylő feladatunk.¹⁴

A felsorolás nyilván folytatható s részletezése is szükséges. Megjegyzéseimmel azokra a területekre kívántam ráirányítani a figyelmet, melyeken emberileg szólva most nekünk lehet és kell – saját dolgainknak utánanézve – a legtöbbet tenni. S ebben – szociáletikai vonatkozásban – hathatós segítségnek tartom Rich gondolkodásmódját. A „verítés opposées” módszerének alkalmazása nélkül ugyanis a teológiai kulcsszavak már csak jelszavak. Nem elég azt mondani, hogy a hátunk mögött van, felejtjük el, azok csak alkalmazkodáskényszerből született jelszavak voltak. A jelszavak nem csupán „füst és hang”, nem múlnak el nyomtalanul. A golyó akkor is gurul még, ha a kéz már rég elengedte azt (H.J. Iwand).

¹⁴ Az elmúlt korszak tudományos-teológiai munkásságának furcsa, kettős arculata van. Egyfelől az látszik, hogy a teológia művelői valóban európai színvonalon ismerték a külföldi kutatások eredményeit. Figyelembe véve még azt is, hogy néhányan nem publikálhattak, sokkal gazdagabb az egyházi szakfolyóiratok teológiai termése, mint ma. Elég áttekinteni ezeknek a folyóiratoknak a tartalomjegyzékét pl. annak a ténynek a megállapításához, hogy a megjelenő könyvismertetések, aktuális teológiai témák sokkal gyakrabban és nagyobb számban jelennek meg, mint akár napjainkban. A „közvetítés” azonban már nem történik meg hitelesen, mert az adaptálhatóság mércéje nem teológiai kritérium, hanem az alkalmazkodáskényszer szülte. Ennek a kettősségnek eklatáns példája az a tanulmányi anyag, amelyet a magyar protestáns teológusok közössége dolgozott ki az 1968-as uppsalai nagygyűlésre. Korrekt és alapos teológiai elemzés, amelynek logikus eredményeként azonban egészen más szociáletikai következtetésekhez kellene jutni, mint ami ebben az anyagban történik. Az inkonzekvencia sok tekintetben magyarázható a kényszer szülte helyzettel, de semmiképpen nem legitimizálható.